

Урок № 19-20

Дата: 28.09.2021

Тема: Боротьба за збереження національної ідеї в українській культурі XIX-XX ст.

Мета: охарактеризувати боротьбу за збереження національної ідеї в українській культурі XIX-XX ст.; розвивати аналітичне мислення, професійні навички, пам'ять, мислення;

Хід уроку:

Особливість розвитку української культури другої половини XIX ст. полягала в тому, що з середини XIX ст. у культуротворчих процесах вимальовуються певні закономірності, властиві багатьом народам Європи, що перебували під імперською владою й торували шлях до незалежності. Якщо в першій половині XIX ст. пошук шляхів еволюції національної культури спирався насамперед на національну минувшину, її ідеалізацію (особливо козацько-гетьманської доби), то в другій половині XIX ст. відбулася трансформація суто культурницького руху в рух національно-визвольний, завданням якого стало вирішення широкого спектру соціально-економічних і політичних проблем - від повалення самодержавства та скасування кріпацтва до створення інфраструктури української культури.

У другій половині XIX ст. зрілішою та згуртованішою стає інтелігенція, яка висуває новий принцип національного визволення - "повернення обличчям до народу", що передбачав духовне, а згодом і політичне самовизначення. Важливим було й те, що впровадження саме цієї ідеології відкрило мовну та етнічну єдність усіх українських земель як передумови культурного, а згодом і політичного об'єднання українців. На цій основі формується і національний менталітет.

Формування національної еліти відбувалося в умовах жорсткого тиску цензури, заборон та утисків. Особливо це відчувалося на Лівобережжі, де асиміляторські заходи царського уряду протягом 60-90-х років XIX ст. регламентували національно-культурне життя (серед 11 наказів царського уряду, що забороняли користуватися українською мовою, найжорсткішими були Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський акт 1876).

В умовах тотального тиску влади представники національної духовної еліти розгорнули широкий просвітницький рух. Поштовхом до нової хвилі просвітництва в Україні стало заснування в Петербурзі журналу "Основа", який видавався у 1861-1862 рр. (протягом 22 місяців) не лише російською, а й українською мовами. На його сторінках друкувались етнографічні, "фольклорні, літературно-художні та критичні праці В. Білозерського, П. Куліша, М. Костомарова, М. Максимовича. Там же, в Петербурзі, коштом В. Тарновського та Г. Галагана відкрилася друкарня, де видавались українські твори Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, вперше друкувалися твори Марка Вовчка. Саме в "Основі" М. Костомаров видав ряд статей, присвячених основним проблемам українського світогляду. Він відзначав в українцях "сильно розвинений індивідуалізм, нахил до ідеалізму, глибоку внутрішню релігійність і демократизм, замиливання до свободи, нехіть до сильної влади".

У народному середовищі будителями національної свідомості виступила молода генерація українських інтелектуалів - студенти Київського університету св. Володимира: В. Антонович, П. Житецький, П. Чубинський, Т. Рильський та інші, які утворили кістяк першої громадсько-просвітницької організації "Київська Громада" (1859-1863). Згодом вона стала основним культурно-просвітницьким осередком, що згуртував навколо себе прогресивну інтелігенцію Києва.

Натхненна прикладом киян, інтелігенція Полтави, Харкова, Чернігова, Одеси створила свої "Громади", яких усього в Україні було близько 100. Усіх членів "Громад" об'єднували національна ідея, що розвивалася на демократичному ґрунті: віра в можливість досягнення національного самовизначення, любов до України, повага до українського народу, гордість за надбання духовної та матеріальної культури.

Доробком "громадівців" було й створення недільних шкіл з українською мовою навчання, видання для них підручників рідною мовою, збирання та публікування фольклору, вивчення та пропаганда історії та етнографії України, складання українсько-російського словника. Але циркуляром 1863 р. діяльність "Громад" заборонялася, як заборонялося й користування українською мовою. Один з перших дослідників української культури І. Огієнко писав: "Українську інтелігенцію відірвали од народу і заборонили промовляти до нього рідною мовою".

Громадівський рух в Наддніпрянщині відновився на початку 70-х років XIX ст., коли послабшала цензура. Разом зі старими членами в громадівські організації приходить молодь, переважно студентська. Ідеї, що зародилися серед молодших членів "Київської Громади", найбільше відбилися в працях М. Драгоманова, який розглядав національно-визвольний рух як головний фактор відновлення української державності. Він проголошував права людини і громадянина як необхідну умову особистої єдності і розвитку; самоврядування - як основу руху до соціальної справедливості; політичну свободу - як засіб повернення української нації до родини націй культурних. Його погляди стосувалися питань державотворення. Але, на відміну від представників російської інтелігенції, які прагнули радикальних змін в імперії, українська духовна еліта здебільшого була прихильником еволюційного шляху розбудови нової України.

У другій половині XIX ст. активізується процес консолідації інтелектуальної еліти східно-і західноукраїнських земель, що входили до різних імперій. Саме в 60-ті роки, коли на Лівобережній Україні посилились утиски царату щодо української культури, в західноукраїнських землях інтелігенція відчувала, хоч і досить обмежено, деякі політичні права та свободи, намагаючись втілити їх у справу національного та духовного визволення. Тому звідси й починається український П'емонт (рух за об'єднання нації - політичне, духовне, державне).

Справі культурно-національного відродження сприяло заснування 1868 р. у Львові громадського товариства "Просвіта" начолі з А. Вахняніним. Дуже скоро в містах і містечках Галичини з'явилися його філії, що об'єднували прогресивну інтелігенцію не тільки цього регіону, а й Буковини, а згодом і Східної України. У роботі "Просвіти" брали участь В. Барвінський, Ю. Федькович, І. Франко, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Л. Українка та ін. Головним завданням "Просвіти" було поширення освіти серед народу, підвищення його загальнокультурного рівня та сприяння формуванню національної свідомості. Для цього в 77 її філіях було засновано близько трьох тисяч читалень та бібліотек, здійснювалися театралізовані вистави тощо.

Вінцем об'єднання національної духовної еліти стала спільна робота інтелігенції Наддніпрянщини та Галичини в 70-х рр. XIX ст. Спочатку ця робота проходила під егідою Північно-Західного відділі Російського географічного товариства (1873-1875), що згуртував навколо себе провідні культурні сили України: етнографів, істориків, мовознавців, літераторів, композиторів, драматургів. У його рамках проводилися археологічні з'їзди, видавалися наукові праці з історії, етнографії, мовознавства,

поширювались українські літературні твори. Товариство стало першим науковим українознавчим осередком.

Після Емського акту (травень 1876) знову посилилась цензура в східноукраїнських землях; епіцентром культурного відродження, об'єднання інтелектуального потенціалу всієї України став Львів. Тут у 1873 р. було засновано Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка (НТШ ім. Т. Г. Шевченка), яке понад 15 років очолював М. Грушевський. Воно об'єднувало майже всіх провідних східно- та західноукраїнських учених, а також науковців з європейських країн. Поруч з М. Грушевським працювали мовознавці А. Кримський, Б. Грінченко, літератори та публіцисти В. Гнатюк, І. Франко, М. Павлик, історики Ф. Вовк, В. Антонович, композитор Ф. Колесса та багато інших. Після реорганізації (1892) НТШ ім. Т. Г. Шевченка виконувало функції академії наук. Протягом 90-х років XIX - початку ХХ ст. вийшли його збірники: "Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка", "Збірник математично-природничої та лікарської секції", "Етнографічний збірник", "Пам'ятки українсько-руської мови та літератури", "Літературно-науковий вісник", "Українська видавнича спілка" та ін.

Завдяки плідній роботі інтелігенції всієї України саме на галицькому ґрунті просвітницький рух збудив народ до бажання здобувати знання, виховував патріотичні почуття, естетичні смаки. Тут, у Галичині, засновувались україномовні школи, незважаючи на спротив польських чиновників та уряду. Галичани організували власні приватні школи, прагнули заснувати другий, осібний від спольщеної та знімененої у Львові, університет.

Галичани, які дійсно відчували справжній культурний ренесанс, своєю натхненною працею вагомо впливали на діячів культури зі Східної України: вони допомагали видавати твори П. Мирного, Л. Українки, М. Коцюбинського та інших письменників. І наддніпрянські українці розуміли, що тиск збоку царського уряду можна обійти, принаймні у видавничій справі. Культурні зв'язки між східно- і західноукраїнськими землями відтоді вже ніколи не поривалися (за винятком міжвоєнного періоду 1919-1939).

Усвідомлення національного об'єднання, принаймні на духовному рівні, було вістрям усього просвітницького руху. Нова генерація української інтелігенції не закликала народ до збройних повстань. Це була в основі своїй ліберальна інтелектуальна еліта, що засновувала недільні школи (П. Куліш, О. Кониський), працювала в університетах (М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Грушевський), займалася меценатством (родини Ханенків, Терещенків, Бродських), у літературних та публіцистичних творах розвінчувала вади політичного устрою і вишукувала шляхи національного самовизначення.

Отже, можна констатувати, що в другій половині XIX ст. народилася нова генерація української інтелігенції, що вийшла з народу. У цьому середовищі формувалася національно-духовна еліта, яка висунула ідеологію нерозривного зв'язку зі своїм народом, консолідовувалася в єдине національне ціле і засобами широкого просвітницького руху вела українців до соціально-політичного, національного та духовного визволення.

Інтегруючим чинником українського культуротворчого процесу була всеукраїнська літературна мова. Витворена Т. Шевченком, вона і в другій половині XIX ст. виступала каталізатором національно-духовного відродження українського народу. Вихід Шевченкового "Кобзаря" став епохальним явищем у цьому процесі, визначивши демократичний напрям у розвитку української літератури на засадах критичного реалізму.

У напрямі критичного реалізму працювала плеяда талановитих митців. Видатна письменниця Марко Вовчок (1833-1907, "Народні оповідання", "Інститутка", "Маруся", "Панська воля", "Кармелюк" тощо) з великою любов'ю змалювала образи простих кріпаків

та їх боротьбу проти соціального гніту. Байкар Леонід Глібов (1827-1893) в алегоричній формі показав безправне становище селянства. Анатолій Свидницький (1834-1871) створив перший реалістичний соціально-побутовий роман "Люборацькі".

Великою популярністю користувалися збірки Павла Грабовського (1864— 1902), ліричні поезії Степана Руданського (1830-1873), твори Павла Чубинського (1839-1884). Значний внесок у розвиток української літератури зробили письменники Пантелеїмон Куліш (1819-1897, "Чорна рада"), Борис Грінченко (1863-1919, збірки поезій та повісті), поети Олександр Кониський (1836-1900), Яків Щоголів (-1898) та ін.

Класичні зразки соціально-побутової повісті та побутово-психологічного оповідання створив Іван Нечуй-Левицький (1838-1918). У високохудожній формі він змалював життя, побут та психологію різних верств населення України ("Микола Джеря", "Кайдашева сім'я", "Запорожці", "Маруся Богуславка" та ін.). Ольга Кобилянська (1863-1942, "Земля") та Панас Рудченко, що працював під псевдонімом Панас Мирний (1849-1920, "Хіба ревуть воли, як ясла повні", "Повія") у своїх творах відтворили енциклопедію розвитку пореформенного суспільства в Україні.

Значний вплив на українську інтелігенцію справила громадянська та патріотична спрямованість творів Михайла Коцюбинського (1864-1913, "П'ятизолотник", "Дорогою ціною", "Fata Morgana" та ін.) та Лесі Українки (1871-1913, "Досвітні вогні", "Без надії сподіваюсь", "Слово, чому ти не твердая криниця" тощо). Їхні твори стали яскравим взірцем соціально-психологічного дослідження реального життя усіх верств та соціальних прошарків в Україні за умов капіталізації суспільства.

Нові горизонти мислення, перехід до психологічної прози, що висвітлювала особистісне буття людини, знаменує творчість Івана Франка (1856-1916) - письменника, вченого, громадського діяча, літературна, публіцистична та наукова спадщина якого в повному обсязі досі не опублікована. Він створив класичні зразки громадянської, філософської та інтимної лірики ("З вершин і низин", "Зів'яле листя", "Каменярі", "Гімн"), змалював жорстоку експлуатацію робітників ("Ріпник", "На роботі", "Борислав сміється"), дав ключ до філософського розуміння історичних подій в Україні ("Захар Беркут", "Моїсей"). Під впливом І. Франка розвивалася творчість найближчих його послідовників - М. Павлика (1853-1915), В. Стефаника (1871-1931), М. Черемшини (1874-1927). Закарпатську літературу найяскравіше репрезентував Юрій Федькович (1834-1888, "Кам'яний хрест"). Розвиток літературного процесу пов'язаний з поширенням публіцистики - жанру, в якому найвидатнішими представниками в Україні, безперечно, були І. Франко і М. Драгоманов.

І. Франко - найвизначніший в українській літературі перекладач з усіх європейських мов - збагатив українську культуру взірцями перекладів найкращих творів світової літератури. Учень і тривалий період прибічник М. Драгоманова, його найближчий послідовник у публіцистиці та літературознавстві, І. Франко став на рубежі століть одним з провідних діячів культурного, національно-визвольного руху в Україні. Його публіцистичні твори відіграли визначальну роль у розвитку культуротворчих процесів кінця XIX - початку ХХ ст., особливо у формуванні світоглядних зasad української національної інтелігенції.

Публіцистичний доробок Михайла Драгоманова (1841-1895) мав величезне значення як в Україні, так і за її межами, де він представляв прогресивну українську ідеологію і популяризував її на сторінках заснованого ним у Женеві альманаха "Громада". (1878-1882). У галузі літературознавства М.Драгоманов був одним з найвизначніших прибічників порівняльно-історичного методу. Він прагнув обґрунтувати пріоритетність загальнолюдських, гуманістичних та естетичних цінностей у національно-культурному

розвитку. Його глибока ерудиція в галузі світової літератури поєднувалася з глибокими поглядами щодо ролі й місця української літератури в суспільному житті. На його думку, українська література повинна бути "по ідеях демократична, по манері - критична і реалістична, по мові - животворна".

М. Драгоманов закликав усіх співвітчизників, які вимушенні були виїхати за межі України, "поклястися собі не кидати українську справу... Кожна українська людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною".

На сторінках наукових, публіцистичних видань широко популяризував свої дослідження Михайло Грушевський (1866-1934). Він переконливо доводив, що український народ пройшов довгий, складний історичний шлях, вистраждав право на свою мову, національну культуру, власну державність.

Розвиток художньої та публіцистичної літератури зумовлював об'єктивну потребу розвитку преси. Через утиски царгу у Наддніпрянщині видавати періодичні видання було справою складною, тому численні видання (наукового, педагогічного, етнографічно-побутового характеру) виходили в Петербурзі (журнал "Основа") або за кордоном, зокрема в Галичині. Дійсні зміни у справі розвою преси відчувалися після 1905 р., коли було ліквідовано заборони на вживання української мови. Але й у 1905-1914 рр. галицька преса, що консолідувала українців, продовжувала домінувати і за кількістю видань, і за їх тематикою.

Особливістю літературного процесу в Україні у другій половині XIX -на початку ХХ ст. була поява творів, розрахованих на широкі народні маси (особливо побутової тематики), а також творів, адресованих інтелектуальному прошарку суспільства як осередку, покликаному повести за собою ці широкі народні верстви до національно-духовного визволення. Саме література виступала в Україні дзеркалом широкого просвітницького руху, саме через неї формувалися ідеї консолідації нації та її національного і духовного відродження.

Літературний процес не обмежувався створенням художніх та публіцистичних творів. Важливим явищем для України був розвиток драматургії, що відображала об'єктивні потреби розвитку театрального мистецтва і насамперед - створення професійного українського театру.

Спираючись на кращі традиції своїх попередників, насамперед І. Котляревського, Т. Шевченка, українська драматургія другої половини XIX ст. уславилася цілою низкою імен як драматургів, так і акторів, чий талант підніс українську культуру, сприяв розвитку національної свідомості та національно-духовному відродженню українського народу. Серед них Іван Нечуй-Левицький (1838-1918, "Маруся Богуславка"), Марко Кропивницький (1841-1910, "Дай серцю волю, заведе в неволю"), Михайло Старицький (1840— 1904 , "За двома зайцями", "Сорочинський ярмарок", "Різдв'яна ніч"), Іван Карпенко-Карий (1845-1907', "Наймичка", "Безталанна", "Сто тисяч", "Мартин Боруля"). Значним був драматургійний доробок П. Мирного ("Лимерівна", "Повія"), І. Франка ("Украдене щастя", "Учитель", "Кам'яна душа"), Б. Грінченка ("Степовий гість", "Ясні зорі"), Л. Українки ("Лісова пісня", "Боярня").

Починаючи з першої аматорської трупи у 60-хроках в Єлисаветграді, українські актори створили високо професійні театральні колективи, яких на початок ХХ ст. в Україні було близько 20, а разом з аматорськими - майже 300. Біля витоків українського професійного

театру стояли видатні українські актори М. Кропивницький, М. Садовський, І. Тобілевич, Л. Квітка, М. Заньковецька, М. Старицький, П. Саксаганський. Завданнями українського театру були: боротьба проти русифікаторства; формування шанобливого ставлення до українського народу та його культури; порушення соціально значущих питань; торувати нові шляхи сценічного мистецтва.

У 1864 р. у Львові було засновано український театр "Руська бесіда", який очолив О. Бачинський. Його репертуар, що ставився в містах Східної Галичини та Північної Буковини, складався з творів наддніпрянських та західноукраїнських письменників, кращих зразків європейської драматургії. Однак постійні зміни керівництва театру, гостре суперництво між московофілами та народовцями за вплив на нього призвели до його занепаду. Вагома роль у його піднесенні належить М. Кропивницькому, який працював тут за запрошенням у середині 70-х років XIX ст. Саме тоді галицькі глядачі ознайомилися з новими п'єсами української та російської класики. У театрі вирошли талановиті актори - І. Гриневицький, М. Романович та ін. Цей театр був єдиним українським професійним колективом у західноукраїнських землях протягом 50 років.

Український театр кінця XIX - початку ХХ ст. за своєю тематикою залишався переважно побутовим. Але тісний зв'язок з народною культурою робили його дуже популярним. Академік М. Грушевський так оцінив значення українського театру на межі століття: "Для широкої публіки при нестачі книжок український театр мав велике значення. Українські трупи почалися з одної, але з часом множилися, ставали все розповсюдженим явищем і не вважаючи на убогість репертуару і не високі прикмети більшості п'єс (цензура театральна була надзвичайно сурова), вони підтримували пам'ять народного слова і любов до нього винародленої міської людності".

Залишаючись побутово-етнографічним за змістом, романтично-сентиментальним та водевільно-розважальним за формами, український театр на початку ХХ ст. переживав стагнацію. Модерні течії у мистецтві відбивали здебільше російські театри, як, наприклад, театр М. Соловцова, організований для стаціонарних вистав у Києві в 1891 р. Тому для української драматургії початку ХХ ст. велике значення мали твори В. Винниченка (1880-1951, "Дисгармонія", "Закон", "Великий молох" та ін.) з їх високою культурою белетризування, актуальністю проблематики, імпресіоністичною манeroю відбиття внутрішніх переживань героїв.

З драматургією В. Винниченка передові театральні сили пов'язували надію на вихід українського театру на європейську сцену. Проте його твори, як і драматургійні етюди О.Олеся (1878-1944), за висловом Д. Антоновича, "не могли увійти до театрального репертуару, бо були не під силу для виконання українським побутовим акторам". Професійні актори віддавали перевагу традиційно визнаним творам української класики - так було в трупі М. Старицького і в театрі М. Садовського. Молоді ж театральні сили, що об'єдналися в "Молодому театрі" (пізніше "Березіль") навколо Леся Курбаса (1881-1937) та Миколи Куліша (1892-1937), стали відігравати помітну роль у театральному мистецтві в роки Української революції та доби українського національного відродження.

Крім драматичних, в Україні в цей період засновуються музично-драматичні установи (М. Лисенко, М. Садовський) та оперні театри - у Києві, Львові, Одесі. Проте операм українських композиторів тут практично не було місця (популярності тоді набули твори П. Чайковського, О. Римського-Корсакова, Р. Вагнера та ін.). Такою була доля всієї музично-театральної спадщини С. Гулака-Артемовського (1813-1873), Миколи Лисенка (1842-1912), Петра Сокальського (1803-1887), Миколи Аркаса (1852-1909) та ін. Лише з 1907 р., коли М.

Садовський заснував перший стаціонарний музично-драматичний театр у Києві в Троїцькому будинку (нині - Національна опера), широка українська публіка почула "Запорожця за Дунаєм", "Різдвяну ніч", "Енеїду", "Наталку Полтавку", "Катерину" та інші українські опери.

Питання для самоперевірки:

1. Що про діяльність «Громад»?
2. Що вам відомо про діяльність будителів?
3. Що вам відомо про особливості українського національного відродження?
4. Як в даний період розвивався театр та українська драматургія?

Домашнє завдання: дати відповіді на питання для самоперевірки та законспектувати матеріал з теми.

Рекомендована література: Чорний І. В. Культурологія. – К., 2017; Чорненський Я.Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навчальний посібник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2017.

Шановні учні! Нагадую, що на виконані вами завдання чекає моя електронна пошта:

kvasha.n.v@gmail.com або Вайбер чи Телеграм за номером: 093-74-98-200,

але не пізніше 20:00